

GORAN RUJEVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

SOKRAT, ANTISTEN I PROBLEM INHERENCIJE

Sažetak: Antisten, Sokratov učenik i osnivač kiničke škole, u istoriji logike ostao je upamćen po paradoksalnim tezama o nemogućnosti laganja, protivrećenja i definisanja, čime je naizgled stajao u suprotnosti sa pojmovnom osnovom filozofije koju je uspostavio upravo Sokrat. Međutim, u ovom radu se pokazuje da je moguće pomiriti Antistenove teze sa Sokratovim učenjem. Prvo, Sokrat nije zastupao strogo formalnologičko definisanje pojmova, već pojmovnost kao znanje prirode predmeta mišljenja. Drugo, Antistenove teze nisu bile anti-pojmovne, već predstavljaju njegov specifičan odgovor na problem inherencije, odnosno problem mogućnosti pripisivanja više predikata jednom subjektu. Samim tim, Antisten se nije protivio pojmu kao takvom, već definiciji kao smeštanju predmeta u hijerarhijski poredak rodova i vrsta. On je zapravo tvrdio da se prost predmet može samo imenovati, čime se upućuje na konkretno iskustvo tog predmeta, dok se složeni predmet iskazom može samo analizirati na komponente koje ga sačinjavaju. Ovim stavovima Antisten nikako ne protivreči Sokratu i ideji da neznanje ne treba prikazivati kao znanje.

Cljučne reči: Antisten, definicija, ime, predikacija, problem inherencije, Sokrat

UVOD

U istoriji zapadne civilizacije, Sokratu se pripisuje zaslužnost za uvođenje pojmovnosti kao osnovne tekovine filozofskog mišljenja. Kao što su fizičari pre njega učinili prekid sa mitološkim mišljenjem koje *priča o početku* i zasnivali filozofsko mišljenje koje *pita o početku*, kao što su i sofisti raskinuli sa *tradiranošću* normi i upitali o *razložnosti* istih, tako je i Sokrat postavio jedan stub filozofije time što je raskrinkavao *prividno znanje* i na njegovo mesto postavljao *znanje o suštini*. Pošto se, tradicionalno, misao o suštini predmeta mišljenja naziva pojmom, otuda se Sokratova prekretnica naziva početkom pojmovnog mišljenja. Tek na ovako postavljenim temeljima mudrosti, Platon,

1 E-mail adresa autora: zauberberg.ns@gmail.com

Aristotel i svi potonji mislioci su mogli da grade velelepnu zgradu zapadne filozofije.

Nisu, međutim, Platon i Aristotel jedini baštinici Sokratove zaostavštine. Iza Sokrata su ostali mnogi učenici, kako neposredni, tako i „učenici duhom“, koji su dalje nastavili prenositi i modifikovati nauku svoga učitelja kroz različite sokratovske škole filozofije. Najpoznatija od ovih udruženja svakako su kiničari, Kirenjani i Megarani, svaki sa svojim osobenim poimanjima Sokratovog učenja i metoda, svaki pretendujući na to da poseduju onaj pravi i verni nastavak misli učitelja. Po nekim svedočanstvima, kao najbolji Sokratov učenik isticao se Antisten iz Atine, nekadašnji učenik Gorgije, ali kasnije veliki pristalica Sokratov, te i navodni osnivač kiničke škole.² U istoriji filozofije ostao je upamćen kao veoma strog, ali pri tom dosledan etičar, ali je u izvesnoj meri poznat i u sferi logike i epistemologije, i to usled nekolicine kontroverznih teza:³ da ne postoji laž, da ne postoji protivrečenje i da definicije nisu moguće.⁴

Iako Antisten nije niti jedini niti prvi filozof koji je postulirao stavove ovakve vrste, ono što je kod njih paradoksalno jeste očigledna kontrarnost ovih teza, pogotovo ove poslednje, sa onim što se shvata kao Sokratovo insistiranje na pojmu. Aristotel u *Metafizici* detaljnije referira na problematičnu tezu, i to u jednom navratu kao „Antistenov zahtev da se ni o čemu ne govori izuzev pomoću njegove osobene odredbe: jedno za jedno“,⁵ a u drugom kao opšte obeležje svih antistenovaca: „Po njima nije moguće odrediti šastvo, (jer da je to određenje neki dugačak stav) nego je moguće drugog podučiti kakvo je nešto, ali ne i odrediti ga, kao što se za srebro ne može reći šta je, već da je kao kalaj.“⁶ Uzete zajedno, ove dve tvrdnje navode na neizostavan, premda paradoksalan zaključak – Antistenova filozofija ne dopušta mogućnost postojanja definicija. Naime, ako o nekom predmetu nije moguće reći ništa drugo do njegovu odredbu, a odredba ne može da iskaže šastvo, već može samo da uputi na kakvoću, onda, efektivno, odredba nikada ne može da iskaže suštinu preko obuhvatanja pojma preko opšteg roda i lociranja njegove specifične razlike. Drugim rečima, odredba nikada ne može imati formu definicije. Ovo

2 Laertije, D., *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, Dereta, Beograd, 2003., str. 184 i 187.

3 Aristotel upravo „težom“ odnosno „postavkom“ u *Topikama* podrazumeva „paradoksalno shvatanje nekog od filozofa“, te kao primer navodi upravo jedan od Antistenovih stavova (vidi: Aristotel, *Topica* 104b20).

4 Mouzala, M. G., „Antisthenes the Cynic: *Theses* in his Logic, Ontology and Knowledge Theory“ u: *Zbornik Matice srpske za klasične studije*, broj 11, Matica srpska, Novi Sad, 2009., str. 48.

5 Aristotel, *Metaphysica* 1024b32.

6 *Ibid.*. 1043b24.

priznaje i Eduard Celer, koji je za Antistena rekao da „je on odbacio sve definicije na osnovu toga što su one jezik koji ne dodiruje samu stvar.“⁷ Međutim, ako definiciju razumemo kao iskaz kojim se iskazuje sadržina nekog pojma, nemogućnost definisanja pojma znači da je nemoguće utvrditi šta pojam tačno jeste, što, u duhu grčke filozofije, znači da pojam, kao logičko-gramatičko-ontološka kategorija, po sebi potpuno prazan. Da li to znači da je Antisten osporavao pojam pojma, odnosno, osporavao pojmovnost same filozofije? Celer je smatrao da jeste: „Antisten je polemisao protiv filozofije pojmova i time se definitivno može posmatrati kao učenik Gorgije.“⁸

Ovakva doktrina potpuno je neočekivana od nekoga ko je čuven kao Sokratov najverniji učenik. Kako je moguće u isto vreme biti dosledan Sokratu i ujedno osporavati pojmovnost filozofije? Kako treba posmatrati Antistena u svetlu ovakve opozicije? U istorijama filozofije zastupljena su različita poimanja i tretiranja ovog problema, ali najčešći je onaj koji je Antistena stavljao u stranu, a njegove teze blisko dovodio u vezu sa sofistima, pri čemu se redovno potencira činjenica da je Antisten, pre nego što je postao Sokratov učenik, slušao predavanja atinskih sofista. Već se kod Aristotela može naći prezriv odnos, utoliko što on Antistenov zahtev naziva „priprostim“.⁹ Celer je o Antistenu govorio da je ograničen, čak i priglup, karakterišući ga, pri tom, kao osobu čije su moći volje znatno jače od intelektualnih moći i koji se, usled toga, daleko više divio moralnom karakteru svoga učitelja nego njegovim intelektualnim postignućima, koje su Antistenu bile potpuno izvan dohvata.¹⁰ Štaviše, Celer je u ovakvoj poziciji utemeljio opštu osobinu kiničke škole: „Ova škola nipodaštavala je svako spekulativno znanje, proučavajući jedino logiku i fiziku, i to u onoj meri u kojoj su ove nauke izgledale neophodne za etičke svrhe.“¹¹ Na ovoj liniji poimanja stoji i Kerferd, koji Antistenu čak odbija status osnivača kiničara, te ga svrstava među sofiste.¹²

Nešto je drugačijeg stava bio Teodor Gomperc. On je odnos između Sokrata i Antistena u biti posmatrao kroz istorijsko-dijalektičku perspektivu. „Antisten, doista, beše više nego učenik; on je nastavio i razvio ono što je Sokrat započeo. Ovo je očevidno prvenstveno iz njegovog metoda, koji ne

7 Zeller, E., *Socrates and the Socratic Schools*, Longmans, Green and Co., London, 1877., str. 296-297.

8 *Ibid.*, str. 295.

9 Aristotel, *Metaph.* 1024b32.

10 Zeller, E., *Socrates and the Socratic Schools*, str. 291.

11 *Ibid.*, str. 294

12 Kerferd, Dž. B., „Sofisti“, u: *Od početka do Platona, Istorija filozofije, tom I* (priređio Tejlor, K. K. V.), Plato, Beograd, 2007., str. 264.

poseduje ništa što bi nas podsetilo na Sokrata.¹³ Gomperc je, naime, smatrao da je Antisten posvedočio kako je Sokrat sasvim ekstenzivno teorijski zasnovao jednu filozofsku nauku etike, te da ovaj u tom pogledu nije mogao ništa da doda. Jedino što mu je onda bilo preostalo jeste da se tako teorijski zaokružena etika razvije u svom praktičkom pogledu, te je tako Antistenov cilj postao da realno sprovede ono što je Sokrat teorijski uspostavio.¹⁴ Zasnivanje kiničke škole, ali i snažno raskidanje sa Sokratovom pojmovnom tradicijom je, u Gompercovoj istorijskoj vizuri, bio jedini Antistenov način da ostane dosledan učenik Sokrata.

Sa druge strane, postoje i oni koji su smatrali da Antistenovi stavovi nisu simptom njegove reverzije na sofistička učenja. Gilespi je tako poduzeo sasvim opsežnu analizu pitanja da li ove Antistenove teze stoje u vezi sa Heraklitovim i Protagorinim relativizmom. Konačan zaključak mu je bio da to nikako nije moguće, i to iz više razloga. Jedan je da su ovi paradoksi „pre svega logički, povezani sa problemom predikacije, koji je postao aktuelan mnogo kasnije u odnosu na koncept *homo mensura* i skepticizam heraklitičara.“¹⁵ Drugi razlog jeste u tome što Antistenova teza o nemogućnosti protivrečenja zapravo nema sličnosti sa Protagorinim relativizmom. Naime, pod nemogućnošću protivrečenja, Antisten smatra da dva sagovornika nikada ne mogu da kontradiktuju jedan drugom, jer ili će da govore o istoj stvari na isti način (kada se slažu), ili će govoriti o različitim stvarima (kada se naprosto ne razumeju). Ovo se ni na koji način ne može izjednačiti sa Protagorinom tezom da je svaki pojedinačan čovek mera istine onoga što poima.¹⁶ Gillespijeva analiza značajna je iz nekoliko razloga: ukazao je na to da se Antistenove teze ne mogu naprosto odbaciti kao sofistički relativizam, a prepoznao je i da su one suštinski logičke teze, i to, čak, teze koje su postavljene kao specifičan Antistenov odgovor na problem predikacije.

Ona, međutim, u pitanje dovodi sva tumačenja koja Antistena obležavaju kao da je delao pod uticajem sofista, a da sama i dalje ne pruža konkretan odgovor na pitanje kako jedan dosledan učenik Sokrata može tako blatantno da poriče osnovni Sokratov doprinos filozofiji. O (relativnom) značaju Antistenovih tvrdnji ukazuje i to da su se i Platon i Aristotel njima bavili, bez

13 Gomperz, Th., *The Greek Thinkers: A History of Ancient Philosophy, Volume 2*, John Murray, London, 1905., str. 139.

14 Valja, međutim, primetiti da postoje i takve interpretacije po kojima je sam Sokratov život već prepliće sa njegovim značenjem za filozofiju – takvo je Hegelovo stanovište (vidi: Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije II*, Kultura, Beograd, 1970., str. 44).

15 Gillespie, C. M., „The Logic of Antisthenes“ u: *Archiv für Geschichte der Philosophie* (hrsgg. von Stein, L.), Band XXVI, Leonhard Simion Nt., Berlin, 1913., str. 488.

16 *Ibid.*, str. 487.

obzira na to koliko su dismissivni pri tom bili prema njihovom autoru. Izvesno je, dakle, da su one imale odjeka i uticaja u formiranju zapadne filozofije, te, stoga, i ovo pitanje ostaje aktuelno i legitimno. Ovom prilikom ćemo pokušati da na njega odgovorimo upravo u duhu Antistenove opaske da ne postoje protivrečja, već samo nerazumevanja. Naime, želimo da ispitamo da li Antisten sa tezom o nemogućnosti definicije zaista stoji u sukobu sa Sokratom – i to tako što ćemo pokušati utvrditi šta znače pojmovi definicije i definisanja kod jednog i kod drugog i u kom smislu su upotrebljeni.

SOKRAT I DEFINICIJA

O Sokratu, Aristotel je rekao: „Postoje dva dostignuća koja bi se s pravom Sokratu mogla pripisati: dokazi navođenjem i određivanje opštosti, a oba se odnose na načelo nauke.“¹⁷ Ironija i majeutika se danas prepoznaju kao obeležavajući metod Sokratovog filozofiranja, a oba momenta smeraju na jedan cilj, a to je proizvođenje znanja o suštini neke stvari. Bitna odlika ovih Sokratovih postupaka jeste da su oni uvek usmereni na njegovog sagovornika u dijalogu. Ironija je, naime, obznanjivanje sopstvenog neznanja o temi kako bi se demaskiralo neznanje sagovornika, dok majeutika jeste babička veština porađanja znanja iz duše sagovornika. O toj bitnoj usmerenosti na sagovornika, Platon pušta Sokrata da posvedoči u *Teetetu*: „No najvažnije u mojoj vještini je to da može na svaki način ispitivati da li duša mladića rađa utvaru i laž ili čestito i istinito. Naime i ja imam zajedničko s primaljama to da sam sterilan u mudrosti, a što mi već mnogi prigovoriše da druge ispitujem, a sam ne dajem nikakav odgovor zato što nemam nikakve mudrosti, pravo mi prigovaraju.“¹⁸

Kao pretpostavke ovog postupka, Sokrat podrazumeva dva uslova: prvi je da se može govoriti o suštini predmeta mišljenja, odnosno da se može ispravno shvatiti ono o čemu mislimo i govorimo, što uopšte daje smisao cilju traženja suštine stvari; drugi uslov je da se ovo znanje može pronaći u samoj duši čoveka, čime se daje smisao postupku dostizanja zadatog cilja. Ove momente prepoznao je Hegel, i o tome nas je izvestio u njegovoj *Istoriji filozofije*: „Glavna stvar koju je Sokrat hteo da postigne svojim pitanjima sastoji se samo i jedino u tome da se iz osobenosti naše predstave, našeg iskustva izvede ma koje opšte koje se na prirodan način nalazi u našoj svesti.“¹⁹ Međutim, Hegel je u svojim opažanjima još dodao: „Polazeći od konkretnog slučaja on nije išao dalje izvodeći sa njim povezane pojmove u čistoj nužnosti koja bi pred-

17 Aristotel, *Metaph.* 1078b28.

18 Platon, *Theaetetus* 150c.

19 Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije II*, str. 58.

stavljala neku dedukciju, neki dokaz ili uopšte neko zaključivanje na osnovu pojma, već je on analizirao taj konkretni slučaj onakav kakav je on bez mišljenja u prirodnoj svesti, tražeći pri tom opštost koja je utonula u materijal, tako da je on u njemu isticao ono što je opšte kao opšte; on je izdvajao ono što je konkretno (slučajno), ukazivao je na opštu misao koja se u njemu sadrži, i tako je isticao u svesti jedan opšti stav, jednu opštu odredbu.²⁰

Hegel je ovim ukazao na jednu odliku Sokratove filozofije koja je bila poznata i samom Aristotelu, a to je da Sokrat jeste tražio opšta određenja,²¹ ali da se u tome ipak nije bitno odvajao od pojedinačnog.²² Drugim rečima, Sokratovi dijalozi sa sagovornicima uglavnom započinju kao projekti utvrđivanja suštine nekog pojma – šta je sveto, šta je pravedno, šta je lepo? Tokom razgovora, Sokrat podstiče svog sagovornika da daje različite odredbe tih koncepcija, a potom prelazi na ispitivanje toga da li su ponuđene odredbe zaista opšte, odnosno, da li važe u svakom slučaju. Pri tom, međutim, Sokrat ne odstupa bitno u domen apstraktne analize, već to ispitivanje sprovodi time što za tako ponuđene odredbe on nalazi konkretan kontraprimer ili konkretan granični slučaj u kome takvo određenje ne važi. On se u suštini daleko više oslanja na pojedinačne, gotovo anegdoteske slučajeve, nego na iscrpnu pojmovnu analizu,²³ unoseći u dijaloge što je moguće više različitih faktora za što obuhvatniju, ali i dalje konkretnu, argumentaciju kojom on više teži da ide u širinu obuhvaćenih slučajeva nego u dubinu analiziranog koncepta.

U ovakvoj liniji rezonovanja, veoma često bi se desilo da Sokrat i njegov sagovornik ili sagovornici dospeju do *negativnog rezultata*. U razmeni primera i kontraprimera sasvim je moguće da i jedna i druga strana može da se povuče i da utvrdi ta znanje koje u tom trenutku poseduje nije odgovarajuće znanje predmeta o kome je diskutovano. Ovakvo ishodište ne mora se, iz Sokratove perspektive, shvatiti kao neuspeh, jer ironija je svakako uspešno razotkrila neznanje tamo gde su ljudi bili ubeđeni da stoji znanje, a majeutika je porodila različite nevaljane odredbe, te time oslobodila dušu učesnika od mogućnosti da u budućnosti greše na isti način kao što su grešili tokom razgovora sa Sokratom. Sve predložene odredbe su bile ispitane, i nijedna nije zadovoljavala kriterijum opštosti, gde se pod opštošću podrazumeva takav slučaj za koji se ne može naći kontraprimer. Opšta odredba jeste ideal ka kojem svaki dijalog teži, ali Sokrat se zadovoljavao i time da se nevaljane odredbe proberu, kako se ne bi slučajno uzele kao valjane. „Svo istinito znanje mora da proizilazi iz

20 *Ibid.*, str. 58.

21 Aristotel, *Metaph.* 1078b18.

22 *Ibid.*, 1086b3.

23 Vidi Zeller, E., *Socrates and the Socratic Schools*, str. 129-130.

tačnih koncepcija, i ništa ne može biti znano, sem ako ne upućuje na svoj opšti pojam i spram njega bude prosuđivano.²⁴

U današnjem logičkom registru, pomislili bismo da je cilj Sokratove potrage bio da utvrdi definicije pojmova. Uostalom, on je težio opštim odredbama predmeta mišljenja, a koja odredba može da bude opštija, a pri tom i dalje dovoljno specifična da odgovara predmetu od njegove suštine, suštine koja se može iskazati definicijom. Da li se ta opšta odredba može doista izjednačiti sa definicijom? Problem sa ovakvim shvatanjem je sledeći: definicija podrazumeva strogo i nedvosmisleno iskazanu suštinu predmeta definisanja koja svoju opštost temelji u tome da taj predmet može da smesti u hijerarhiji jednog sistema pojmova, a da ga, pri tom, jednoznačno istakne u odnosu na ostale članove. To je smisao strukture definicije koja se sastoji iz najbližeg roda i specifične razlike. Pojam jeste misao o suštini predmeta mišljenja, a definicija iskazuje sadržaj tog pojma; definicija je, prema tome, iskaz kojim se misao suštine artikuliše time što se ona utvrđuje kao jedna suština koja se, opet, može sameravati sa drugim takvim mislima kroz odnose subordiniranosti i superordiniranosti. Opšta odredba, sa druge strane, jeste misao određenja, misao o individuizirajućoj karakteristici koja, ako treba da bude opšta, mora da važi za sve pojedinačne predmete. Ali opšta odredba kao misao ne mora pretpostavljati hijerarhijski sistem drugih odredbi u kome su odnosi među različitim odredbama strogo utvrđeni. Odredba je primarno odredba stvari, dok je definicija definicija pojma. Odredba se utvrđuje, počevši od datosti, i nema smisla postavljati odredbu nečega što ne može konkretno biti dato; definicija se postavlja, i može se postaviti bez referisanja na bilo kakvu neposrednu datost, što se nekada može i primetiti u nauci matematike, i što je razlog zbog čega mora da postoji distinkcija između realne i nominalne definicije. Povesno gledano, definicija je posledica pojmovnosti filozofije, a opšta odredba je ono čime je ta pojmovnost isprva utemeljena. Nisu retki autori koji će deklarirati da Sokratov projekat za svoj cilj ima pribavljanje definitivnih definicija, a koji opet tu svoju deklaraciju moraju da ublaže suočeni sa činjenicom da Sokrat ne uspeva iz svakog dijaloga da izvede konačnu i elegantnu definiciju. Jedan od takvih autora je i Gomperz, koji je prvo tvrdio da je „glavni cilj Sokratovskog ispitivanja utvrđivanje pojmova, to jest, definicija“,²⁵ da bi nešto kasnije ublažio tvrdnju: „Iako se Sokrata prvenstveno ticala filozofija pojmova, te je u tu svrhu pratio liniju istraživanja koja vodi do onog univerzalnog, on je samo sa najvećom obazrivošću i promišljanjem prelazio sa onog pojedinačnog na ono

24 *Ibid.*, str. 110.

25 Gomperz, Th., *The Greek Thinkers: A History of Ancient Philosophy, Volume 2*, str. 55.

opšte.²⁶ Celer je u tom pogledu izrazio konzistentniji stav: „Iako Sokrat ne poseže uvek za formalnim definicijama, on makar uvek traži neku univerzalnu osobinu koja se može primeniti na pojam i suštinu predmeta, te time razrešivši pitanje o kojem je reč kroz upućivanje pojedinačnog slučaja na ovu univerzalnu osobinu.“²⁷ Prema tome, Sokratu nije (toliko) bilo stalo do dostizanja formalne definicije sadržaja pojma, koliko do opšte odredbe koja će važiti za sve pojedinačne slučajeve. Ovo je mnogo ranije i mnogo konciznije utvrdio Aristotel, kada je rekao da Sokrat svoj postupak određivanja nije odvoji od pojedinačnog, kao i kada je rekao da „Sokrat nije odvojio opštost i određenja“.²⁸

ANTISTEN I IMENA

Iz prethodne analize sada je jasno da Antistenova teza on nemogućnosti definicije nije toliko u sukobu sa Sokratovom doktrinom kao što se to na prvi pogled činilo; međutim, na površinu je isplivala jedna druga kontrarnost. Naime, Sokratov postupak i dalje podrazumeva opštu odredbu koja će važiti za sve pojedinačne slučajeve, dok je jedna od Antistenovih teza ta da se ni o čemu ne može govoriti izuzev pomoću njegove osobene odredbe. Prema tome, čini se da Antisten opet zabranjuje mogućnost upravo onoga što je bit Sokratovskog postupka – jer kako možemo govoriti o odredbi koja treba da upućuje na svaku stvar, ako je jedino što o stvari možemo reći to da je to ta i ta stvar?

Da bismo mogli valjanije prosuditi o ovim Antistenovim tvrdnjama, ipak nam je neophodno da ih utemeljimo u jedan širi kontekst njegovog učenja, a ne da ih razmatramo kao anegdotalne uzrečice o tome kako je nemoguće nešto za šta smo sasvim bili ubeđeni da je moguće. Pre svega, valja podsetiti na to da su filozofi kiničke škole bili Sokratovi nastavljači utoliko što su prevashodno cenili praktičku mudrost, i to takvu koja se neposredno primenjuje i kojom se doslovno živi, dok su, sa druge strane, drugačije oblike znanja ipak podređivali svrhama praktičkog. Zatim, Antisten je svakako artikulisao svoje logičke teze, čak je ulazio u dijaloge i rasprave sa svojim savremenikima o takvim temama, i to prevashodno sa Platonom. Gilespi smatra da je jedan od završnih paragrafa Platonovog *Teeteta* zapravo prikaz Antistenove pozicije protiv koje je Platon polemisao u dijalogu koji smeru na suštinu znanja. Iako se Antisten tu nigde nije imenom spomenuo, već je Sokrat govorio o jednom učenju kojeg se prisećao kroz san, istoričari filozofije smatraju da je referenca

26 *Ibid.*, str. 57.

27 Zeller, E., *Socrates and the Socratic Schools*, str. 128.

28 Aristotel, *Metaph.* 1078b30.

u tom odeljku izvesna,²⁹ i stoga ćemo se mi poslužiti ovim Platonovim svedočenjem kako bismo bolje utvrdili smisao Antistenovih tezi.

Učenje koje se navodi u *Teetetu*³⁰ smera na to da su stvari sastavljene iz prostih činilaca, elemenata, koji se sami ne mogu ničim drugim označiti, nego svojim imenom. Za njih nije moguće ništa drugo reći, ništa im se drugo ne može pridodati, čak ni to da jesu ili da nisu. O elementu je moguće izreći samo njegovo ime, nije ga moguće ni objasniti ni spoznati, moguće je samo opaziti ga. Ovaj deo izvesno upućuje na Antistenovu tvrdnju koju je Aristotel preneo kao zahtev da se o jednoj stvari ne može govoriti samo preko njene osobene, pojedinačne odredbe, dakle, ličnog imena. U nastavku izlaganja u *Teetetu*, Platon je uveo mogućnost da se ovi elementi sastavljaju i čine različite složenice. Takvim složenicama je, onda, moguće govoriti na osnovu sastavljanja imena elemenata, jer kao što su složenice sastavljene iz izvesnih elemenata, tako se i njihovo objašnjenje sastavlja iz odgovarajućih imena. Ovo odgovara drugom Aristotelovom svedočenju o logici antistenovaca, onom koje se odnosi na tvrdnju da je nemoguće saopštiti štaštvo nečega, već samo njegovu kakvoću prema nečemu drugom što nam je poznato, a o čemu je Aristotel još dodao: „Prema tome, za neko bivstvo može postojati određenje i odredba, za to složeno, bilo da je ono opažajno ili da je umstveno; ali za ono iz čega se ono kao iz prvih sastoji više ne postoji određenje, ukoliko određujuća odredba označava nešto što se pridaje nečemu, te jedno u njoj mora da bude kao tvar a drugo kao obličje.“³¹

Ovim stičemo bolji uvid u smisao Antistenovih teza. One nisu, naime, samo skandalizirajuće tvrdnje, već su utemeljene u njegovom specifičnom teorijskom pogledu na svet koji je uključivao razmatranje odnosa imena, određenja i neposredne izvesnosti iskustva. Za bolje razumevanje ovog pogleda na svet dobro će nam poslužiti Gillespijeva analiza izvornog smisla Antistenovih osnovnih logičkih kategorija,³² čime ćemo izbeći da u stavove ovog kinika učitamo koncepcije koje su platonovskog ili aristotelovskog porekla. Gillespi je, naime smatrao da se subjekt kao logički subjekt kod Antistena ne formira u odnosu na predikat koji mu se pripisuje, već se pod njime misli konkretna stvar koja je predmet spoznaje. Subjekt tako nije niti ime, niti termin, niti pojam. Pripisivanje odredbi tom subjektu se, onda, ne sme razumeti kao predciranje, već naprosto kao imenovanje, utoliko pre što je za Antistena poimanje

29 Urban, K., *Über die Erwähnungen der Philosophie des Antisthenes in den Platonischen Schriften*, Hartungsche Zeitungs- und Verlagdruckerei, Königsberg, 1882., str. 14.

30 Platon, *Theaetetus* 201e-202c.

31 Aristotel, *Metaph.* 1043b29.

32 Vidi: Gillespie, C. M., „The Logic of Antisthenes“, str. 488-490.

zapravo stvar jednog denominativnog iskaza. Naravno, neke forme pripisivanja su složene, te jednom subjektu dodeljuju dva ili više imena. Međutim, svaka stvar mora imati izvesnu prirodu koja se može iskazati – u tom pravcu nas navodi i svedočenje Diogena Laertija, koji je za Antistena rekao: „On je prvi dao definiciju govora izjavivši da je ’govor izraz onog što je neka stvar bila ili što jeste’.“³³ U ovakvom kontekstu jasno je da ne može biti reči o definiciji koja podrazumeva hijerarhijski sistem rodova i vrsta, jer bi za Antistena definicija u najmanju ruku značila formulu koja označava posebnu prirodu predmeta. Za složene predmete definisanje ima smisla kao enunciranje imena elemenata koji sačinjavaju stvar, ali za same proste elemente, ime je jedino što je dostupno. Pri tom, međutim, ni ovu delatnost imenovanja ne treba shvatati na savremen način kao puko pripisivanje arbitrarne oznake nekom predmetu. Znati ime stvari znači znati samu stvar, a budući da proste stvari nisu predmet poimanja, već percipiranja, onda „onaj koji pita o prirodi [stvari] može jedino biti upućen na svoje sopstveno iskustvo.“³⁴ Mouzala je na tom tragu zaključila da Antistenova teorija definicije ne razlaže predmet definisanja na njegove logičke elemente, već na njegove realne, empirijske komponente: „Otud antistenovska logika nije suštinski ograničena samo na tautološke tvrdnje, već, u slučaju složenica, takođe dopušta i analitičke tvrdnje, uz izuzetak da one ne opisuju logičke odnose koji važe između delova subjekta, već stvarne, empirijske odnose i zavisnosti, jer logičke relacije su ustuknule pred fizičkim, a razlika inteligibilnog i senzibilnog izgleda da je isparila: ta dva domena sada koincidiraju.“³⁵

Imajući ovu perspektivu u vidu, sada možemo sigurnije utvrditi koji je smisao Antistenovih stavova. Teza da se ni o čemu ne govori izuzev pomoću osobene odredbe upućuje na pojedinačne, proste stvari koje možemo samo imenovati. Imanovanjem mi jedinstveno upućujemo na sopstveno pređašnje iskustvo o toj stvari, te je u tom pogledu ime odredba; međutim, mi to iskustvo ne možemo nikome direktno preneti, te je jedini efektivni način iskazivanja suštine te stvari tautološko definisanje preko njenog imena: čovek je čovek, bog je bog. Za složenice, međutim, važi da su suštinski sastavljene iz prostih elemenata, tako da na jednu složenicu možemo referisati ili njenim imenom, ili to ime razložiti, analizirati na one komponente koje su u toj stvari doista i sadržane. Time mi, opet, ne možemo da iskažemo šta je nešto, već samo kako je, to jest, od kojih se prostih elemenata sastoji. U tom pogledu se složenice mogu definisati, ali samo analitičkim opisom konstituenata – mi možemo

33 Laertije, D., *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, str. 184.

34 Gomperz, Th., *The Greek Thinkers: A History of Ancient Philosophy, Volume 2*, str. 183.

35 Mouzala, M. G., „Antisthenes the Cynic: *Theses in his Logic, Ontology and Knowledge Theory*“, str. 50.

tautološki izreći da je pobožnost pobožnost, ali možemo je analizirati tako što ćemo reći da ona obuhvata svako ponašanje koje je ugodno bogovima kao što su prinošenje žrtvi, svakodnevna molitva, poštovanje svetih mesta i slično. Uostalom, na osnovu ovoga i možemo da kažemo kako izgleda himera, iako je niko zbilja nije video. Kako se, međutim, u to uklapa Aristotelov primer sa time da se ne može reći šta je srebro, već samo da je srebro kao kalaj? Očigledno da u ovakvim slučajevima postoji nejasnoća povodom toga šta je prosto a šta složeno. Budući da je Antisten znanje stvari utemeljivao u iskustvu, izvesno je da je iskustvo parametar složenosti i jednostavnosti predmeta, pošto ćemo biti skloni da svako buduće iskustvo sameravamo spram prethodnog, te na osnovu toga suditi šta je prosto a šta složeno. Ovo, međutim, nije znak relativizma u Antistenovom shvatanju, jer ipak na umu treba da imamo da naše percipiranje stvari zavisi od prirode stvari; to samo znači da uvek postoji mogućnost proširivanja znanja i uviđanja novih prostih elemenata. Stoga je sasvim prigodna Aristotelova upotreba ovog primera, jer indikuje na uspostavljanje realnih, iskustvenih odnosa među stvarima, nasuprot apstraktnim pojmovnim odnosima. Antisten je, naime, jedino priznavao postojanje elemenata i složnica, a nije ulazio u problematiku pojedinačnosti i univerzalija.³⁶ „Ono što možemo razlučiti [o Antistenu i njegovoj logici], jeste njegovu apsolutnu posvećenost apsolutno obavezujućem znanju.“³⁷

Usled toga smatramo da nije sasvim opravdano Antistenovu logiku nazivati „priprostim“, a njegove argumente sofizmima. Celer je, na primer, Antistenov stav o nemogućnosti protivrečenja protumačio kao konačnu i eksplicitnu kapitulaciju logičke misli ovog filozofa – da je Antisten bio potpuno svestan da njegovi pogledi na logiku efektivno zaustavljaju naučni napredak, a da je teza o nemogućnosti protivrečenja faktičko priznanje toga.³⁸ Umesto ovakvog viđenja, koje ovu tezu tumače kao posledicu Antistenovog povratka svojim ranijim sofistčkim učitaljima, mi se zalažemo za to da se ove različite teze zapravo shvataju kao međusobni ključevi za njihovo tumačenje, jer je u svakoj implicitno prisutan izvorni empirijsko-objektivistički stav o poreklu znanja, ali koji je vremenom sakriven usled anegdotalnog prenošenja Antistenove logike. Gilespi je isto stao u odbranu Antistena, te je rekao: „Antistenove teškoće proizilaze iz činjenice da je sa svojim grubim pogledom na predikaciju kao pripisivanje imena stvarima, ujedno eksplicirao i nominalizam, senzacionalizam, možda čak i materijalizam na kojem je takav pogled zasnovan.“³⁹ Držeći to u vidu, Antistenove teze se više ne pokazuju kao paradoksi, već kao

36 *Ibid.*, str. 52.

37 *Ibid.*, str. 53.

38 Zeller, E., *Socrates and the Socratic Schools*, str. 300.

39 Gillespie, C. M., „The Logic of Antisthenes“, str. 495.

specifični izrazi, Antistenovi odgovori na aktuelnu logičku problematiku njegovog vremena. Mi smatramo da se upravo tematizovanjem te problematike napokon može doći do obrazloženja kako je jedan Sokratov učenik mogao da postulira ovako neobične tvrdnje.

PROBLEM INHERENCIJE

Naprosto reći da je Antisten empiričar ili materijalista nije zadovoljavajući odgovor na naše početno pitanje, jer ove etikete ne opisuju dovoljno precizno Antistenovu poziciju, prevashodno zbog svoje anahronosti, te nam ne pružaju dovoljno kontekstualizovan uvid u to *u odnosu na šta* ili *povodom čega* on tvrdi stavove koji nalikuju na nominalizam i materijalizam. Kontekstualizovati Antistenove stavove ne znači samo staviti ih naspram bilo kojih stavova njegovih savremenika i prosuđivati ih prema tome; neophodno je, naime, identifikovati onaj jedinstveni parametar, zajednički problem, koji je, sa jedne strane, bio povod za Antistenovo učenje, i koji, sa druge strane, može pružiti osnovu za njegovo upoređivanje sa analognim postavkama drugih filozofa. Drugim rečima, treba detaljnije upoznati problem koji je potakao Antistena da formuliše ove stavove.

Gomperc je smatrao da su problemi predikacije i inherencije dva klasična problema antičke logike koji su svoj odjek imali i u kasnijim epohama.⁴⁰ Oba problema se tiču toga kako treba shvatiti logičko-ontološku osnovu suda u kome se subjektu pripisuje predikat, a temelje se u dvostrukom smislu reči „je“ – jer ona se, sa jedne strane, može shvatiti kao prosta sveza kojom se subjektu dodeljuje predikat kao kvalitet, dok se, sa druge strane, može shvatiti i kao izraz egzistencijalnog izjednačavanja dva entiteta koja se u sudu navode. Drugim rečima, problem jeste u tome što se sud može shvatiti i da izriče *šta je* nešto, ali i da izriče *kakvo je* ono. Usled ove dvosmislenosti, pojavljuju se upravo problemi predikacije i inherencije, gde problem predikacije smeru na pitanje kako se jedan te isti predikat može pripisati različitim subjektima, a da pri tom ostane jedan, dok problem inherencije okreće problematiku i upituje kako se jednom subjektu mogu pripisivati različiti predikati, a da pri tom subjekt ostane jedinstven? Ove probleme možemo još i nazvati problemima učestvovanja i prisustvovanja, s obzirom na to da je možda najpoznatija tematizacija ovih problema Platonovo učenje o odnosima učestvovanja i prisustvovanja između stvari i ideja, gde je rečeno da ideje prisustvuju u stvarima, a stvari učestvuju u idejama. I Aristotel je razmatrao ovu problematiku, i to iz

⁴⁰ Vidi: Gomperz, Th., *The Greek Thinkers: A History of Ancient Philosophy, Volume 2*, str. 175 i dalje.

nekoliko različitih vizura, od problematike pojma jednog, pa do problematike strukture suda. Ono što je za nas značajno jeste da je Aristotel referisao (čak u pozitivnom smislu) na Antistenovo učenje upravo na jednom od mesta gde se bavi takvim pitanjem, u trećem odeljku VIII knjige *Metafizike*.

Doista se pokazuje opravdanim razmatrati Antistenove teze u odnosu spram ovih problema, pogotovo spram problema inherencije. Naime, Antisten je po pitanju prostih stvari smatrao da je njima nemoguće pripisati išta izuzev njihove osobene odredbe – imena; one se u sudu mogu postaviti jedino kroz kroz stav apsolutnog identiteta (čovjek je čovek), čime se samo iznova tvrdi ono *šta je*, te jedino upućivanje u spoznaji može da bude upućivanje na individualno iskustvo predmeta. Sa druge strane, o složenicama je opet nemoguće odrediti ono *šta*, njima se mogu sudom jedino pripisati njeni elementi kroz iskazivanje onog *kakvo je*, čime se opet konačno čovek opet upućuje na individualno iskustvo. U tom pogledu, Antisten je razrešio problem inherencije time što je presudio da nije moguće pripisati jednoj stvari više različitih predikata, te da stvar ostaje jedna utoliko što joj odgovara smo jedna odredba,⁴¹ ili, kako to Aristotel prenosi: „jedno za jedno“.⁴² Dakle, tamo gde je Platon uveo pojmove učestvovanja i prisustvovanja, a Aristotel govorio o prvoj i drugoj supstanciji, Antisten je predložio svođenje svakog stava na imenovanje ili analizu do imenovanja, pretvorivši i one sudove koje bismo mi danas nazvali sintetičkim u analitičke, čime je potpuno zaobišao logičko-ontološke nedoumice koje su se ispoljavale u vidu problema inherencije.

S obzirom na ovaj uvid, Antistenova pozicija u odnosu na Sokrata postaje mnogo jasnija. Antisten nije, dakle, priprosti kiničar, niti mizolog ili sofista, a još manje je anti-konceptualistički nastrojen. Sasvim analogno tome što je Sokrat apelovao na to da čovek pronađe istinu u sopstvenoj svesti, tako je i Antisten zahtevao da stvarima predcirkamo samo ono što od njih i imamo u svesti, dakle, ono šta one i jesu. On je definicije odbijao ne zbog toga što nije verovao u izvesno pojmovno znanje, već usled toga što je smatrao da definicije *samo prividno* pružaju uverenje određenog znanja, a zapravo prikriveno vode u grešku i protivrečje. Antisten nije dopuštao uvrštavanje stvari u hijerarhijsku mrežu rodova i vrsta da ne bi došao u priliku da mora da odlučuje o ontološkom statusu opštosti (otuda i ona anegdota da je Antisten Platonu poručio da vidi konja, ali ne i konjstvo⁴³), te zato on nekad biva nazvan i nominalistom. Antistenovi stavovi nisu protivni ni Sokratovoj reči ni Sokratovom duhu; jer,

41 *Ibid.*, str. 182.

42 Aristotel, *Metaph.* 1024b33.

43 Urban, K., *Über die Erwähnungen der Philosophie des Antisthenes in den Platonischen Schriften*, str. 3.

već smo imali prilike da vidimo da se Sokrat nije služio definicijom u strogo formalističkom smislu kakav mi danas zastupamo, već je težio tačnom i izvesnom znanju stvari; sa druge strane, Antistenovo odbijanje definicija sasvim je u duhu sokratovske ironije, jer time možemo sebe ubediti da poznamo neku stvar, a da je pri tom zapravo uopšte ne znamo.

LITERATURA

- Aristotel, *Metafizika*, Paideia, Beograd, 2007.
- Aristotel, *Topika, sofistička opovrgavanja*, Paideia, Beograd, 2008.
- Gillespie, C. M., „The Logic of Antisthenes“ u: *Archiv für Geschichte der Philosophie* (hrsgg. von Stein, L.), Band XXVI, Leonhard Simion Nt., Berlin, 1913.
- Gomperz, Th., *The Greek Thinkers: A History of Ancient Philosophy, Volume 2*, John Murray, London, 1905.
- Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije II*, Kultura, Beograd, 1970.
- Kerferd, Dž. B., „Sofisti“, u: *Od početka do Platona, Istorija filozofije, tom I* (priredio Tejlor, K. K. V.), Plato, Beograd, 2007.
- Laertije, D., *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, Dereta, Beograd, 2003.
- Mouzala, M. G., „Antisthenes the Cynic: Theses in his Logic, Ontology and Knowledge Theory“ u: *Zbornik Matice srpske za klasične studije*, broj 11, Matica srpska, Novi Sad, 2009.
- Platon, *Kratil, Teetet, Sofist, Državnik*, Plato, Beograd, 2000.
- Urban, K., *Über die Erwähnungen der Philosophie des Antisthenes in den Platonischen Schriften*, Hartungsche Zeitungs- und Verlagdruckerei, Königsberg, 1882.
- Zeller, E., *Socrates and the Socratic Schools*, Longmans, Green and Co., London, 1877.

GORAN RUJEVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

SOCRATES, ANTISTHENES AND THE PROBLEM OF INHERENCE

Abstract: Antisthenes, a disciple of Socrates and the founder of Cynics, is known in the history of logics by his paradoxical theses about the impossibility of lying,

contradiction and definition. This seems to be in opposition with the conceptual basis of philosophy that was laid down by Socrates. This paper, however, indicates a possibility for reconciliation between the theses of Anthistenes and the teachings of Socrates in two points. First, Socrates never endorsed a strict, formal definition of a concept, but rather a conceptual knowledge of the nature of the object of thought. Second, the theses of Anthistenes were never anti-conceptual, they were, in fact, Antisthenes' response to the classical problem of inherence, the problem of attributing multiple predicates to one subject. Therefore, Anthistenes did not oppose the concept in itself, but rather the definition as a way of positioning a concept within the hierarchy of genera and species. He claimed that a simple object can only be named, thereby referring to the experience of the object, whereas a composite object can only be analyzed down to constituent elements. These theses in no way contradict Socrates nor his idea that ignorance ought never be displayed as knowledge.

Keywords: Antisthenes, definition, name, predication, problem of inherence, Socrates

Primljeno: 20.2.2014.

Prihvaćeno: 4.5.2014.